

Vrsta rada: Originalni naučni članak

Primljen: 4.06.2023.

Prihvaćen: 19.06.2023

UDK: 811.163.41'276.6:336

811.163.41'373

Analiza leksema kreditor i debitor pomoću verbalnih asocijacija na osnovu frekventnosti i rečnika

Msr prof. srpskog jezika Milena Stojanović¹

¹Beograd, Republika Srbija, stojanovic.milena77@gmail.com

Sažetak: U ovom radu analizirano je pet termina bankarske struke, kao i dve opštepoznate reči u vezi sa leksemama koje su predmet ovog istraživanja na osnovu podataka prikupljenih putem testa slobodnih asocijacija u onlajn-formi. Cilj je bio da se analizira upotreba ovih leksema u opštem diskursu, tačnije – funkcionisanje kredita i da li on u svesti ljudi podrazumeva poverenje poverioca i dužnika ili među anketiranim subjektima vlada uvreženo mišljenje da su bankarski poslovi ovlaš determinisani zelenaštvom. Test su činili sledeći stimulusi: *kredit*, *kreditirati*, *kreditor*, *dužnik*, *debitor*, *zelenaš* i *banka*. Ispitanika je bilo 405 i njihovi odgovori su analizirani na osnovu najfrekventnijih odgovora, tj. prvih šest reakcija na zadati stimulus. Rezultati pokazuju da kod jednog dela ispitanih subjekata postoje stereotipni odgovori sa predrasudama.

Ključne reči: leksikologija, leksema, verbalne asocijacije, test slobodnih asocijacija, bankarstvo, bankarsko poslovanje, kredit

1. Uvodna razmatranja

Život savremenog čoveka nezamisliv je bez postojanja banaka. Opstanak banaka i njihova poslovna politika zasnivaju se na jednoj vrsti poverenja dveju strana. Ipak, većina je čvrsto uverena da u životu ne postoji blanko pokriće, tj. poverenje bez postojanja čvrstih dokaza. Zato je cilj ovoga rada da pokaže kakve asocijacije postoje u svesti ljudi kada je reč o banci, kreditiranju i dužnicima.

U pronalaženju odgovora na pitanje kakvi su stavovi ljudi i u kojoj meri dominiraju stereotipi i predrasude u vezi sa terminima bankarske struke poput *kredit*, *kreditor*, *debitor* i *banka*¹ pošlo se od testa slobodnih asocijacija među studentima i dr. korisnicima društvene mreže Fejsbuk.

Za odgovor na postavljeno pitanje relevantan je i podatak da je leksema *kreditor* sa razgranatijom strukturom nego leksema *debitor* budući da se prva pojavljuje i u normativnim rečnicima i opštepoznata je, dok to nije slučaj sa leksemom *debitor*, koju jedino beleži priručnik Ivana Klajna i Milana Šipke *Veliki rečnik stranih reči i izraza*.

¹ BANKA je, prema jezičkom priručniku Klajna i Šipke (*Veliki rečnik stranih reči i izraza*) italijanskoga porekla i označava „tezgu, sto menjača novca“ (2006: 184). Potiče od Jevreja koji su se, prema N. Fergusonu (*Uspon novca: finansijska istorija sveta*), baveći se menjačkim poslovima, nalazili „pred zgradom koja je nekada bila poznata kao Banco Rosso, sedeli za svojim stolovima – tavule, i na svojim klupicama – banci ... dosta daleko od centra grada u pretrpanom getu“ (2010: 42). Preteče savremenih centralnih banaka pojavile u XVII veku po uzoru na visokoprotabilni bankarski sistem imućnih Medičijevih. Medičijeva delimično decentralizovana banka bila je po karakteru raznovrsna jer su oštroumno promišljali kada je reč o tzv. diversifikaciji rizika, tj. situaciji kako preduprediti da onaj ko daje zajam ne bude na gubitku u slučaju nepredviđenog neplaćanja dužnika.

Dokaz za to je upotreba ovih leksema u korpusu gde leksema *debitor* ima svega devet primera upotrebe, za razliku od lekseme *kreditor*, koja broji oko 200 primera.

1.2. Teorijska razmatranja

U nauci o jeziku značajni su radovi na temu termina. Njima se bavi *terminografija*, odnosno *terminološka leksikografija* ili *specijalna leksikografija*. Prema D. Gortan-Premk, termini pripadaju i opštem i specijalnom fondu leksike i najčešće su po poreklu internacionalizmi². U zborniku *O leksičkim pozajmljenicama* O. Mišeska Tomić, govoreći o internacionalizmima kao glavnom obeležju evropskih jezika, kaže da njihovo prisustvo u jednom jeziku „svedoči o njegovoj evropskosti” (1996: 80), uočavajući da se forma internacionalizama adaptira srpskom jeziku, a „njihov leksički sadržaj podleže suženju, preusmeravanju, proširivanju ili potpunoj promeni” (1996: 74).

U naučne svrhe sve veći broj autora koristi asocijativne rečnike u kojima nema leksema bankarske struke (izuzev lekseme *banka*), ali svakako ima internacionalizama, koji su opštepoznate reči. Jedan od načina da se lekseme analiziraju je asocijativna metoda. Iako ponikla iz psihologije, asocijativna metoda daje dobre rezultate i u lingvistici. Zato se primećuje ekspanzija asocijativnih rečnika većine svetskih jezika nakon 1910. godine, kada su Kent i Rozanov, prvi eksperimentalni istraživači, putem slobodnih asocijacija ispitali hiljadu američkih ispitanika.

Asocijativni rečnici imaju poseban značaj prilikom analize leksema. Kod nas su značajni *Asocijativni rečnik srpskoga jezika* i *Obratni asocijativni rečnik srpskoga jezika* P. Pipera, R. Dragičević i M. Stefanović, a 2022. godine, nakon pandemije, izašao je tematski i asocijativni *Rečnik kovida* autorki S. Slijepčević Belivuk i M. Nikolić sa oko četiristo odrednica koje se upotrebljavaju u javnom diskursu. Lingvistima su zgodni asocijativni testovi jer, u zavisnosti od cilja koji žele postići, ovi testovi pružaju raznovrsne rezultate koji se dobijaju dvema metodama: metodom slobodnih asocijacija i metodom kontrolisanih asocijacija. Takvi rezultati se analiziraju i upoređuju sa asocijativnim rečnicima.

Važno je napomenuti da asocijacije podrazumevaju i određeni kulturni stereotip u jezičkoj svesti ljudi, o čemu je pisano u našoj i u svetskoj literaturi. Zato su veoma značajni radovi iz domena kognitivne lingvistike na ovu temu. Subjektivna slika sveta sastavljena iz kolektivne predstave o određenom pojmu tako je postala predmet istraživanja ne samo lingvistike nego i sociologije, komunikologije, etnologije i dr. sličnih disciplina.

2. Materijali i metodi

U ovom istraživanju insistira se na relevantnosti asocijacija, pa je izabrana metoda slobodnih asocijacija kao sigurno sredstvo. Kao celishodna pokazala se onlajn-forma gde su subjekti društvene mreže Fejsbuk odgovarali na pitanja, tj. stimulse. Imajući u vidu raznovrsnost ispitanika Fejsbuka (pol, godine, zanimanje, mesto gde žive i sl.) za potrebe ovog istraživanja ovi podaci nisu bili presudni, već je pažnja usmerena samo na frekventnost asocijata (odgovora) na zadati stimulus u opštem smislu.

Od ispitanika je traženo da navedu prvu reč ili sintagmu koja ih asocira na zadati stimulus bez obzira na morfološke, semantičke i dr. kriterijume. U leksikologiji to je poznato kao slobodna *diskretna asocijacija*.

Na platformi Google sačinjen je test (anketa) sa detaljnim uputstvima. Naslov ankete bio je *Asocijativni upitnik*, a sadržaj uputstva glasilo je:

² Za potrebe ovog istraživanja analizirani su sledeći internacionalizmi: *kredit*, *kreditirati* i *kreditor*, koji su latinskog porekla (izvor: Klajn, Šipka [*Veliki rečnik stranih reči i izraza*]).

Poštovani,

Pred Vama je jedna anketa u vezi sa asocijacijama. Biće ponuđene reči, a Vaš zadatak je da napišete prvu asocijaciju (reč ili dve) na zadatu reč. To, dakle, treba da bude prva reč koja Vam padne na pamet kada vidite reči koje će se naći u ovoj anketi.

Važno je da znate da nema netačnih odgovora i da možete slobodno pisati.

Vreme za ovo popunjavanje je maksimalno 3 minuta.

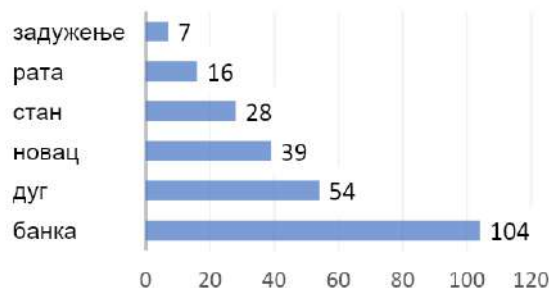
Hvala Vam unapred na izdvojenom vremenu.

Anketu je nekoliko dana, koliko je trajalo ispitivanje, popunilo ukupno 405 ispitanika i nju je činilo sedam stimulusa. To su bile sledeće lekseme: *credit*, *creditirati*, *kreditor*, *dužnik*, *debitor*, *zeleniš* i *banka*. Ove lekseme birane su na osnovu tematskog kriterijuma, a to je tematska grupa *credit*. U okviru tematske grupe *credit* asocijativno polje čini bankarsko poslovanje, pa je za analizu ovog istraživanja važan podatak zastupljenosti i razvijenosti tematske grupe u okviru asocijativnog polja i šta subjekti misle o bankarskom poslovanju, tj. kreditiranju.

Iako za lingvistička istraživanja najveći značaj imaju lekseme koje pripadaju opštem leksičkom sloju, dakle, one koje su najfrekventnije zbog sintagmatskih i paradigmatičkih odnosa u koje stupaju, veći deo stimulusa ovog istraživanja je specijalizovan i zanimljiv je za dalja istraživanja stručnjaka različitih interesovanja.

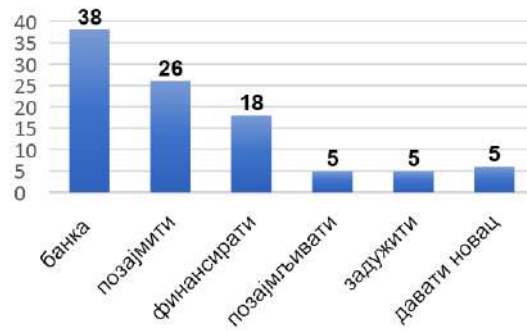
3. Rezultati

Stimulus *credit* pokazao je direktnu doslednost principa jedan stimulus = jedan asocijat, što je uglavnom potvrđeno i u najvećem delu asocijata ovog istraživanja. Ovaj stimulus nije imao asocijata koji ukazuju na nepoverenje u bankarsko poslovanje, tj. zajam. Subjekti *credit* doživljavaju kao nužnu obavezu (dug), a ne kao poverenje dveju strana. Ovako izgleda grafički prikaz rezultata frekventnosti za stimulus *credit*:

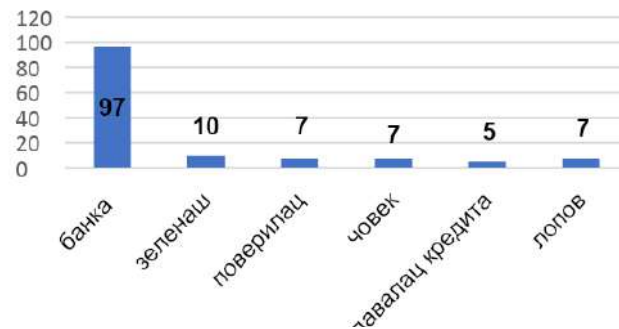
Prikaz 1: Rezultati frekventnosti na stimulus *credit*

Nije bilo ni negativne markiranosti ni stereotipnosti kada je reč o poimanju bankarskog poslovanja na stimulus *creditirati* zato što jedan deo ispitanika čvrsto veruje da novac (u nuždi) daje samo institucija, ne i lice van sistema (zeleniš). Ovako izgleda grafički prikaz rezultata frekventnosti za stimulus *creditirati*:

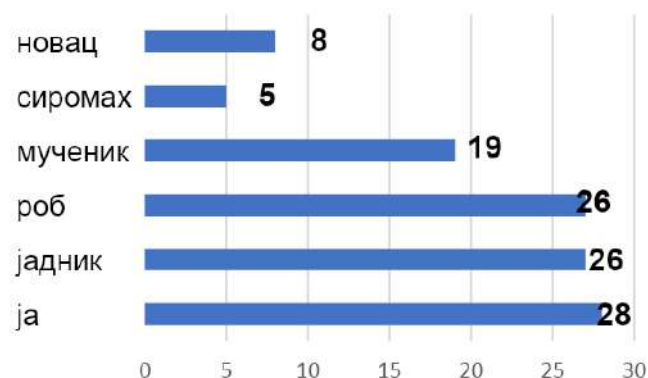
Prikaz 2: Rezultati frekventnosti na stimulus kreditirati

Stimulus *kreditor* navodi na zaključak da se kod jednog dela ispitanika, čim se pomene poverilac, odmah alarmira negativno obojen stereotip emotivnog karaktera da je onaj ko traži zajam (debitor, dužnik) u neravnopravnom položaju prema onom ko taj zajam nudi, te da treba biti oprezan jer je davalac kredita „gulikoža“ i „reketaš“. Ovako izgleda grafički prikaz rezultata frekventnosti za stimulus *kreditor*:

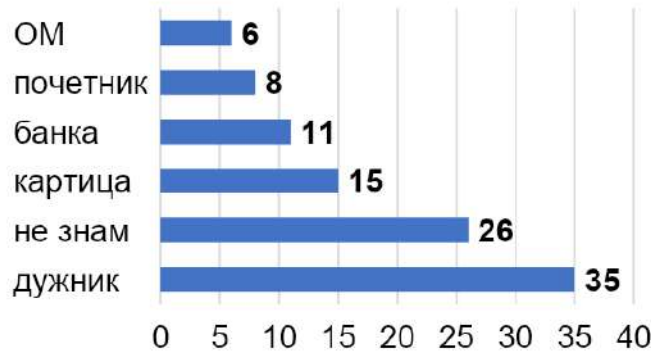
Prikaz 3: Rezultati frekventnosti na stimulus kreditor

Prema našem istraživanju, leksema dužnik kod ispitanika izaziva najviše emotivnog stava i predrasuda. Ljudi reaguju subjektivno što zbog ograničenog vremena za ispitivanje (3 minuta), što iz ličnog lošeg iskustva sa bankama. Ova leksema pokazuje izuzetno negativan odnos prema „račundžijama“, bankarima kojima je bonitet dužnika ono u šta čvrsto veruju, i stoga grafički prikazane reakcije izgledaju ovako:

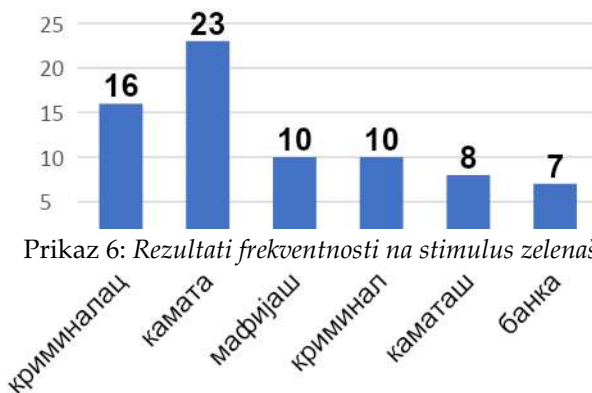
Prikaz 4: Rezultati frekventnosti na stimulus dužnik

Stimulus *debitor* pokazao je da se ova leksema ne upotrebljava tako često, te da jedan deo ispitanika ne zna (26) šta ona označava, dok je drugi deo saglasan da je to apsolutni sinonim lekseme *dužnik* (35). U odnosu na banke i kartice, ova leksema nije imala stereotipan odnos sa predrasudama. Ovako izgleda grafički prikaz rezultata frekventnosti za ovaj stimulus:

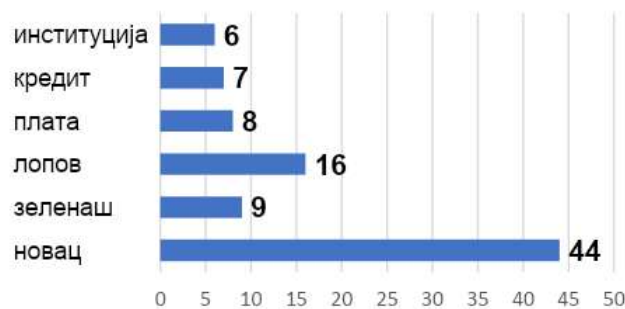
Prikaz 5: Rezultati frekventnosti na stimulus *debitor*

Kada je reč o stimulusu *zelenaš*, ispitanici su ga izrazito negativno markirali, što je i očekivano. Rezultat pokazuje da ne postoji poverenje dveju strana kada je reč o zajmu. Najveći broj ispitanika nije zadovoljan visinom kamate i nju vidi kao problem, te otuda predrasude i stereotipi. Ovo je grafički prikaz reakcija na stimulus *zelenaš*:

Prikaz 6: Rezultati frekventnosti na stimulus *zelenaš*

Stimulus *banka* pokazao je da prema ovoj leksemi u svesti dela ispitanika postoje negativan stav, stereotipnost i predrasude, ali i emotivan stav uzrokovan lošim iskustvima sa bankarskim poslovanjem. On je pokazao da, slično *kreditoru*, ispitanici zelenaštvo i lopovluk vidno prepoznaju u zajmu, pa zato nema poverenja između banaka i ljudi. Ovako izgleda grafički prikaz reakcija na ovaj stimulus:

Prikaz 7: Rezultati frekventnosti na stimulus *banka*

4. Diskusija

Asocijacije oslikavaju kolektivno, ali i individualno iskustvo ljudi otvarajući pristup mentalnom leksikonu i organizaciji znanja o nečemu kod čoveka. Varijantnost je glavna karakteristika asocijacija, kako u domenu slobode tako i u pristupu obradi podataka.

Stimulusima u ovom istraživanju, na osnovu opisanog metoda, pristupilo se individualno, tj. putem interneta, a izabran je formalni pristup, koji je obuhvatio stimulus i prvih šest reakcija na njega. Na taj način praćena je njihova konceptualna veza kako bi se pokazalo da li u svesti ljudi kreditiranje podrazumeva jednu vrstu lihvarstva. Iako formalni pristup ima dobre strane, one loše navode na stereotipnost jednog dela odgovora, o čemu će biti reči u nastavku.

Tip uzorka je bio slučajan, samoizabran, budući da su ovim istraživanjem obuhvaćeni korisnici društvene mreže Fejsbuk. Vreme za popunjavanje ankete bilo je fiksirano, pa je to uslovalo stereotipnije odgovore sa nekoliko kontrasta i omisija (reakcija bez odgovora). Dokaz za to je leksema *debitor*, za koju je bilo čak šest omisija i osam reakcija *početnik* na isti stimulus.

Prilikom pripreme podataka (prebrojavanja, „čišćenja“ i sabiranja) primećeno je da su anketirani subjekti uglavnom pisali latinicom, pa su odgovori koji su pisani ćirilicom ručno pridodavani zbiru. Imajući u vidu broj ispitanika koji je obuhvaćen ovim istraživanjem, primećeno je zanemarljivo malo grešaka.

Asocijati su posmatrani na osnovu frekventnosti (učestalosti) jer su oni važni zbog asocijativnog polja. Postavljeni hijerarhijski, u opadajućem nizu, oni ukazuju na primarnost, čineći uglavnom popularne odgovore anketiranih subjekata. Evo analize svakog stimulusa budući da su oni u tesnoj vezi sa leksemama koje su predmet ovog istraživanja, tj. deo su asocijativnog polja i tematske grupe:

4.1. Analiza stimulusa *kredit* i njegovih asocijata

Prema testu slobodnih asocijacija, stimulus *kredit*³ kao najjači asocijat ima leksemu *banka* (104), a zatim slede *dug* (54), *novac* (39), *stan* (28), *rata* (16), *zaduženje* (7) itd. Svi oni su u direktnoj vezi sa stimulusom jer su i očekivanja takva. Među prvih šest asocijata nije uočljiva ni negativna ni afektivna markiranost. Takođe, nije bilo asocijata koji se tiču vere, uvažavanja i poverenja.

Zanimljivo je npr. da je na stimulus *banka* prvi asocijat *novac* (44), a za njim sledi asocijat *zelenaš* (9) i negativno je markiran. Kada se pogleda stimulus *zelenaš*, prvi najjači asocijat je *kriminalac* (16), zatim *kamata* (23), pa *mafijaš* (10), *kriminal* (10), *kamataš* (8) i poslednji, šesti – *banka* (7). Redosled rezultata pokazuje da je *novac* visoko rangiran asocijat u direktnoj vezi sa stimulusom *banka*, ali da ljude u manjoj meri asociira na stimulus *kredit* nego što je to slučaj sa leksemom *dug* (54). Interesantno je da je asocijat *kamata* (23) na stimulus *zelenaš* na visokom drugom mestu. To znači da jedan deo subjekata, očigledno oni koji imaju kredit, u njemu vidi problem dugovanja jer u sebi sabira troškove banke i kamatu. To je tzv. anuitet koji svakoga meseca plaćaju, tj. rata kredita. Važno je napomenuti da je na stimulus *kredit* asocijat *rata* (16) tek na petom mestu, a značajan je i podatak da je asocijat *stan* (28) četvrta reakcija po frekventnosti na stimulus *kredit*.

³ Prema *Šestotomniku* Matice srpske, leksema *kredit* predstavlja „novčana i robna sredstva koja se nekeome stavljaju na raspolaganje za određene svrhe“, a prema M. Vujakliji (*Leksikon stranih reči i izraza*) za kredit se figurativno vezuju „uvažavanje, ugled, upliv, uticaj, poček; vera, veresija“ (1980: 476). Govoreći o etimologiji lekseme *kredencu*, Petar Skok pominje da „učiniti kredencu“ podrazumeva „veru, veresiju“ (1971: 186).

4.2. Analiza stimulusa *kreditirati* i njegovih asocijata

Leksema *kredit* je u opštoj upotrebi i njome su motivisane lekseme *kreditirati* i *kreditor*. Test pokazuje da glagol *kreditirati*⁴ kao jake asocijate ima lekseme *banka* (38), *pozajmiti* (26), a zatim slede *finansirati* (18), *pozajmljivati* (5), *zadužiti* (5) i *davati novac* (5). Prvi asocijat je u direktnoj vezi sa stimulusom i pokazuje da u svesti subjekata poverilac (onaj ko daje kredit) može biti samo institucija, ne i lice van sistema (zelenoš). Zanimljivo je da je glagol svršenog vida *pozajmiti* (26) na drugom mestu u odnosu na svoj vidski parnjak (*pozajmljivati*), koji je na četvrtom sa samo 5 asocijata. To ukazuje na stav da dužničko-poverilački odnos kakav je zajam ne podrazumeva neprekidno davanje roba, usluga i novca dužnicima od strane poverioca, već samo u nuždi. Interesantan je asocijat sa istim brojem reakcija *zadužiti* (5) koji prema *Šetotomniku* Matice srpske ima značenje „opteretiti dugom“ (1967: 112). Asocijat *finansirati* (18), dvovidski glagol, odmah je nakon asocijata *pozajmiti* (26). On pokazuje da jedan deo ispitanika veruje da kreditiranje znači novčano pomaganje, snabdevanje novcem bez kamate za pruženu uslugu, dok pozajmica najčešće podrazumeva kamatu institucije koja kreditira. Šesti asocijat je sintagma *davati novac* sa 5 reakcija i predstavlja očekivanu vezu sa stimulusom. Ni ovaj stimulus nije pokazao stereotipnost i predrasude kod ispitanika, pa negativne markiranosti nije bilo.

4.3. Analiza stimulusa *kreditor* i njegovih asocijata

Stimulus *kreditor* kao jak asocijat očekivano ima leksemu *banka* (97), jer je ona u direktnoj vezi sa njim, ali je zanimljivo da se na stimulus *banka* nigde ne navodi *kreditor* kao reakcija. Na drugom mestu je asocijat *zelenoš* (10), dok je stimulus *zelenoš* izazvao 7 reakcija *banka* zauzevši šesto, poslednje mesto, što ukazuje na to da jedan deo ispitanika čvrsto veruje da je onaj ko daje novac „iznuđivač, izrabljivač, reketaš i derikozha“ (izvor: P. Ćosić, *Rečnik sinonima*), te da se s pravom može postaviti pitanje čemu poslovna saradnja poverioca i dužnika. Ova reakcija je stereotipna i sa predrasudama je. U njoj ima negativne markiranosti, emotivno je obojena i sadrži i socijalnu markiranost ukazujući na neravnopravan položaj dveju strana u poslovnom odnosu. Asocijat *poverilac* (7) u odnosu na stimulus stoji u odnosu apsolutne sinonimije i predstavlja direktnu vezu sa njim, a to je slučaj i sa reakcijom iskazanom sintagmom *davalac kredita* (5). Jedan deo ispitanika kao odgovor dao je polisemantičnu (višeznačnu) leksemu *čovek* (7), a sa druge strane, isti broj reakcija ima asocijat *lopov* (7). Dakle, podjednak broj ispitanika veruje da poverilac mora biti individua sa svim karakteristikama visoko moralnim i karakternim (jedno od značenja lekseme *čovek*), što znači da ovaj deo ispitanika odbacuje stereotipnost. Sa druge strane, tu je i „onaj koji krade, hulja, mangup“, kao značenje lekseme *lopov* (izvor: *Šetotomnik* Matice srpske), što znači da drugi deo ispitanika negativno markira stimulus i ima emotivan, afektivan odnos prema njemu. Ipak, drugačije posmatrana, leksema *čovek* (7) može uputiti i na to da ispitanici, na osnovu svog iskustva sa bankama, čvrsto veruju da ljudsko biće, odnosno subjekat jedino stupa u dužničko-poverilački odnos sa kreditorom, ne i pravno lice (privreda, neka firma i sl.). Dakle, ove reakcije svakako su subjektivno obojene. Treba naglasiti da je asocijat *lopov* (7) u odnosu na stimulus *kreditor* negativno markiran, afektivan verovatno zbog lošeg iskustva sa poveriocem, emotivno obojen i sa visokim stepenom predrasuda i stereotipa.

⁴ Morfološki posmatrano, leksema *kreditirati* dvovidski je glagol. Nesvršeni vid ovog glagola glasi *kreditovati*. Prema *Šetotomniku* Matice srpske, označava „da(va)ti na kredit, na veresiju, na poverenje“ (1967: 59).

4.4. Analiza stimulusa *debitor* i njegovih asocijata

Najinteresantnije reakcije tiču se stimulusa *debitor*. Na njega je odgovorilo 405 ispitanika, a najjači asocijat bio je *dužnik*⁵ (35), što ilustruje odnos apsolutne sinonimije⁶, a nakon njega reakcija *ne znam* (26). Odnos reakcija *dužnik* (35) i *ne znam* (26) pokazuje koliko se upotrebljavaju termini u srpskom jeziku. Treće mesto zauzeo je asocijat *kartica* (15) pošto svaki klijent banke poseduje otvoren dinarski (ili devizni) račun za koji je vezana debitna kartica, koja olakšava plaćanja podizanjem novca sa bankomata bez kamate banke (uz minimalne troškove) za razliku od kreditnih instrumenata (kreditnih kartica Visa i Mastercard) koji podrazumevaju kredit na rate uz kamatu i troškove usluge banke. Ipak, reakcija *kartica* (15) nije negativno obojena, za nju se ne vezuju stereotipi i predrasude, poznata je i očekivana. Interesantan je asocijat *banka* (11) na stimulus *debitor*, koji se nalazi na četvrtom mestu. On pokazuje da je polovina ispitanika sigurna da banci duguje fizičko ili pravno lice, dok je druga polovina sigurna da i banka može biti dužnik kada učestvuje u transakcijama (npr. međunarodno tržište deviza, spot i fjučers tržište hartija od vrednosti, tržište kapitala u kratkoročnom ili dugoročnom roku otplate i sl.). Primer kontrasta, greške je asocijat *početnik* (8) na stimulus *debitor*, koji potvrđuje da se leksema stimulus nije izborila za svoj status u leksičkom fondu. Stimulus *debitor* karakterističan je po tome što jedini u ovom istraživanju ima omisije, čak 6 njih. Kada se uporede asocijati *ne znam* (26) i *OM* (6), odnos pokazuje da su ispitanici većim delom bili iskreni iako je vreme bilo ograničeno pošto to otvara prostor za stereotipnije odgovore, kao i više grešaka i omisija.

4.5. Analiza stimulusa *dužnik* i njegovih asocijata

Ako je subjektima manje poznata leksema *debitor*, onda je njen sinonim *dužnik* opštepoznata reč, pa bi se očekivalo da je reč o „onome ko je dužan, onome ko se ob(a)vezao nekome da će što izvršiti“, ali i o „čovjeku kojemu je neko dužan“ (izvor: *Šestotomnik* Matice srpske). Istraživanje pokazuje da ovaj stimulus ponajviše ima emotivnog odnosa, poznatog i afektivnog. Najjači asocijat bio je *ja* (28), a zatim *rob* (26), *jadnik* (26), *mučenik* (19), *siromah* (5), dok je na poslednjem mestu reakcija *novac* (8). Posmatrane skupa, ove reakcije jednog dela ispitanika nedvosmisleno pokazuju kako ljudi shvataju zaduživanje kod banaka. Svest o dužničko-poverilačkom odnosu ih frustrira, a robovlasnički odnos kreditora može ih dovesti na rub siromaštva. Asocijat *ja* (28) pokazuje da je kod polovine subjekata reč o tome da oni kreditoru duguju, pa otuda emotivan i subjektivan stav, dok kod druge polovine prevladava stav da njima neko duguje, što opet pokazuje subjektivnost i emotivnu obojenost. Asocijat *rob* (26) ukazuje na to da jedan deo ispitanika sebe vidi kao obespravljenog čoveka čijim životom neograničeno raspolaže robovlasnik, ali i kao „čovjeka koji bez ikakvog otpora podnosi nečiju neograničenu vlast“ (izvor: *Šestotomnik*). U ovoj reakciji primetan je socijalni aspekt, negativno je obojena i sa stavom da nema poverenja između dveju strana u poslovnom odnosu na relaciji *kreditor–debitor*.

⁵ Klajn i Šipka (*Veliki rečnik stranih reči i izraza*) navode da je *debitor* internacionalizam, tačnije latinizam: „[od lat. *debitor* od *debere* dugovati] prav. *dužnik*“ (2006: 318).

⁶ O **sinonimiji** je pisala R. Dragičević (*Leksikologija srpskog jezika*) u odeljku *Paradigmatski odnosi*. Autorka tipološki deli sinonime na **relativne** (gde spadaju semantički, stilski i semantičko-stilski), i na **apsolutne sinonime**, koje ilustruju primeri tipa *debitor–dužnik*. Navedeni primer je profesionalno-terminološki, tj. stilski markiran i, prema autorki (pozivajući se na D. Šipku, koji uočava sociološke i psihološke razloge za korisnost sinonimije, tj. mogućnosti opredeljenja za jednu od dve opcije [termin / opštepoznata reč]) postojanje apsolutne sinonimije predstavlja „prelazni stupanj, posle kojeg dolazi do diferencijacije sinonimskih značenja“ (2010: 248). Želi se reći da je apsolutna sinonimija „jezička balast“, u kojoj se dve lekseme neko vreme „bore“ za svoj status u sistemu. U toj borbi uvek pobeđi jedna jer jezik ne trpi gomilanje istoznačnica. U analiziranom materijalu pobeđuje odnela reč domaćeg porekla *dužnik* (35), što je očekivano.

Reakcija *jadnik* (26) pokazuje da čovek sa zajmom kod drugog čoveka mora da izazove empatiju, ganuće, razumevanje, samilost zbog golgote koju prolazi godinama.⁷ Ipak, druga polovina ispitanika u dužniku vidi „moralno slabog čoveka, slabića, bednika“ (izvor: *Šestotomnik*) koji nije u stanju da dugoročno racionalno raspolaže svojom novčanom rezervom imajući koliku-toliku zalihu. Ovu reakciju karakteriše afektivan stav, i to negativno obojen. Asocijat *mučenik* (19) je na četvrtom mestu i pokazuje da je, po mišljenju jednog dela ispitanika, reč o čoveku „koji mnogo trpi i pati“ (izvor: *Šestotomnik*). Ova reakcija ukazuje na izrazito emotivan, subjektivan stav i afektivna je. Zanimljiv je i asocijat *siromah* (5) na stimulus *dužnik*, koji pokazuje da u svesti ljudi postoji stav da samo „ubogi, bednici“ (izvor: *Šestotomnik*) u nedostatku novca posežu za pozajmicom iskazujući tako negativan i stereotipan stav sa predrasudama, socijalno obojen, iako se zna da su korisnici zajma pojedinci (fizička ili pravna lica) čiji bonitet pre započinjanja bilo kakvog posla banka proverava kako bi se osigurala od potencijalnih rizika.⁸ Bonitet debitora osigurava kreditora pokazujući mu da je dužnik banke pouzdan u pogledu plaćanja. To znači da kreditor pomoću određenih obligacionih formi upošljava raspoloživi deo dužnikovih slobodnih novčanih sredstava, obavezuje lično ili realno jemstvo (garanciju) korisnika kredita, tj. zajmoprimca kako bi se osigurao da će ovaj platiti svoje obaveze uredno i na vreme. Iz ovoga proističe logičan zaključak da kod kreditora ne postoji blanko poverenje dveju strana kada je reč o zajmu, već se jedino veruje kreditnoj sposobnosti dužnika. Ipak, jedan deo ispitanika, svestan boniteta kao preduslova za uzimanje zajma, u dužniku vidi „čoveka za žaljenje, jadnika, nevoljnika“ (izvor: *Šestotomnik*) iskazujući tako izrazito subjektivan, emotivno obojen stav. Otkuda asocijat *novac* (8) na stimulus *dužnik* na poslednjem mestu? Odgovor na pitanje može ponuditi rečnik *Šestotomnik* Matice srpske, koji, opisujući značenja glagola *dugovati*, navodi i značenje „praviti dugove“. Proističe da je dužnik onaj koji se svesno zadužuje (robno ili novčano) kod kreditora praveći dugove koje mora sa kamatom da vrati na vreme. Ova reakcija je očekivana i u direktnoj je vezi sa stimulusom.

4.6. Analiza stimulusa *zelenáš* i njegovih asocijata

Motiv *zelenáš* je veoma čest u umetnosti, naročito u književnosti⁹, ali pažnju ovog istraživanja privlači stereotip da istoriju bankarstva determiniše lihvarstvo.¹⁰ Ipak, interesantno je kako su ispitanici reagovali na stimulus *zelenáš*. Prema rezultatima, najjači asocijat je *kamata* (23), pa *kriminalac* (16), a zatim slede *mafijaš* (10), *kriminal* (10), *kamataš* (8) i, kao poslednji, *banka* (7). Posmatrani zajedno, ovi asocijati jesu izrazito negativno markirani, što je i očekivano, i delimično su u vezi sa leksemom *kreditor*. Oni pokazuju da ne postoji poverenje dveju strana kada je reč o zajmu. Najveći broj ispitanika nije zadovoljan visinom kamate i nju vidi kao problem. Treba znati da postoje tri vrste kamatne stope, te da ona na koju se subjekti najčešće žale jeste tzv. efektivna kamatna stopa kredita, koja podrazumeva nominalnu kamatu (stvarna cena kredita bez provizija banke) i tri provizije banke (obrada zahteva, administriranje, osiguranje kredita).

⁷ Prema *Šestotomniku* Matice srpske, leksema *jadnik* označava „onaj koji izaziva sažaljenje, nevoljnik, patnik“ (1967: 556).

⁸ Prof. Ekonomskog fakulteta u Beogradu Đorđe Đukić (*Upravljanje rizicima i kapitalom u bankama*) navodi da kreditni rizik predstavlja „glavni rizik nesolventnosti banke“ (2007: 22), pa banka, da bi ga izbegla ili dovela u prihvatljiv okvir, mora pažljivo da ga analizira i da upravlja njime (identifikuje, procenjuje i kontroliše).

⁹ Ovom prilikom treba navesti npr. dramu V. Šekspira *Mletački trgovac*, koja u „zlatno doba“ obrađuje temu zajma u uslovima ne tako striktno kreditne politike. Takođe, u srpskoj književnosti poznata je realistična pripovetka M. Glišića *Glava šećera* sa motivom *zelenáš*. Ovi primeri pažljivom analizom daju precizan odgovor na pitanje kakav je psihološki profil *zelenáš* i dužnika.

¹⁰ U *Rečniku sinonima* P. Čosića pod leksemom *zelenáš* navode se sledeće reči istog ili sličnog značenja: „kamatnik, iznuđivač, izrabljivač, reketaš, derikoža, krvopija, dušogubac, strvinar, lešinar, pijavica, šinter i „lopov“ (2008: 209).

To znači da građani nemaju problem sa tim koliko košta kredit, ali imaju kada se na cenu kredita „ugradi” kreditor (banka, poverilac), povećavajući je nekoliko puta u toku otplate budući da je većina zajmova sa varijabilnom (promenljivom) kamatnom stopom na koju najčešće utiče berza, međunarodno tržište, rast/pad evra kvartalno (tzv. EURIBOR) ili dinarske oscilacije (tzv. LIBOR). U tome vide „mafijašenje”, pa otuda loš glas prati kreditoru. Sa aspekta bankarskog poslovanja, efektivna kamatna stopa omogućava kreditoru da ubira „simboličnu” proviziju zarad pružene dugoročne usluge (zajma), budući da je kreditni rizik i za njega izvestan i zavisi od faktora koji se ne tiču u preteranoj meri politike banke (svetsko tržište: cena nafte, gasa, svetska kriza i sl.). Iz ugla tvorbe zanimljiva je reakcija *kamataš* (8), koja je na petom mestu. Subjektivno obojena, sa emotivnim stavom i negativno markirana, ova leksema nije zabeležena u rečnicima, ali svakako je bliska leksemi *kamatnik* (onaj ko daje novac na kamate). Asocijat *kriminalac* (16) visoko je rangiran, u direktnoj je vezi sa stimulusom i negativno je markiran jer u zelenašu ispitanici vide „onoga koji vrši ili je izvršio kriminal” (izvor: *Šestotomnik*). U istraživanju se sreće motivna reč lekseme *kriminalac – kriminal* (10), koja je na četvrtom mestu. Treće mesto zauzeo je asocijat *mafijaš* (10), negativno markiran i emotivno obojen, koji može da označava i tajkuna (izvor: P. Ćosić, *Rečnik sinonima*), leksemu sumnjivog porekla (ital., engl., jap.) koja, prema mišljenju Klajna i Šipke (*Veliki rečnik stranih reči i izraza*), označava „vrlo bogatog ili uticajnog čoveka ili industrijalca” (2006: 1201). Zanimljiv je šesti po redu asocijat *banka* (7), koji nije u direktnoj vezi sa stimulusom budući da je zelenaš najčešće lice van sistema. Ova reakcija pokazuje stereotip i predrasude jasno ukazujući na to da deo ispitanika ne veruje kreditorima i u njihovom poslovanju jasno vide zelenašenje čiji je direktni rezultat nezavidan položaj dužnika.

4.7. Analiza stimulusa *banka* i njegovih asocijata

Prema *Asocijativnom rečniku srpskoga jezika*, najjači asocijat na stimulus *banka* jeste *novac* (358), zatim slede *pare* (100), *pljačka* (28), *narodna* (20), *Dafina*, *Dinkić*, *kredit*, *zgrada* (8), *ček*, *lopov*, *štednja*, *Vojvođanska* (6) (2005: 118). Uvidom u rezultate istraživanja na stimulus *banka* primećuje se sličnost jedino u najjačem asocijatu. Prva reakcija ljudi na zadati stimulus je *novac* (44). To je direktna veza sa stimulusom i očekivana reakcija na semantičko-logičkoj ravni. Naredni asocijati se znatno razlikuju od reakcija *Asocijativnog rečnika srpskoga jezika*, pa afektivno negativno markirani asocijati *lopov* (16) i *zelenaš* (9) pokazuju u kojoj meri su u svesti ljudi prisutni stereotipi i predrasude u vezi sa bankama. Zanimljiv je podatak da se oba asocijata sreću sa sličnim vrednostima i kod stimulusa *kreditor*, što učvršćuje stav o tome da između uvreženog mišljenja o bankarskom zajmu kao zelenaškom poslu i stereotipa postoji znak jednakosti. Razlozi leže u vremenima kada je politika banaka u Srbiji bila unosan piramidalni, zelenaški posao privilegovane grupe ljudi devedesetih godina. Zato su asocijati iz *Asocijativnog rečnika* dati u nizu *Dafina*, *pljačka* i sl. Danas je pravna regulativa uvela red u prilično haotično bankarsko poslovanje, ali su hiperinflacija devedesetih godina i piramidalna štednja građana svakako ostavile neizbrisiv trag o tome kako su građani naivno poverovali bankama.¹¹ Na četvrtom mestu je asocijat *plata* (8), što je poznata i očekivana reakcija. Veza sa ovim asocijatom je semantičko-logička. Delu ispitanika najkomfornije je da imaju što manje posla sa bankama jer sa tekućim (ili žiro računom) u banci ne duguju direktno. Nakon asocijata *plata* sledi asocijat *kredit* (7), a poslednje mesto ima *institucija* (6), što je očekivana i poznata reakcija. Ipak, utisak je da je više negativnih reakcija na stimulus *banka*, no onih pozitivnih poput *institucija*. Ovaj stav nedvosmisleno pokazuje prisustvo stereotipa i predrasuda.

¹¹ Kredit i depoziti građana važni su stubovi strukture bilansa svake banke. Naime, parafrazirajući deo udžbenika prof. Đ. Đukića *Upravljanje rizicima i kapitalom u bankama* (2007: 128), struktura bilansa banke sastoji se iz tzv. **aktive**, koju čine rezerve i krediti (i dr. plasmani) i **pasive**, koju čine depoziti i akcionarski kapital. Bankama su prevashodno neophodni depoziti jer njima plasiraju kredite (a jedan deo depozita moraju da drže u obaveznoj rezervi). Kada imaju jedan deo depozita (dela pasive) u rezervi (delu aktive), banke tada kreiraju novac.

Kada se paralelno sa ovim istraživanjem posmatra *Asocijativni rečnik srpskoga jezika*, vidi se kojom razvojnom putanjom se menjala svest ljudi i šta utiče na nju, a dokaz za to jeste frekventnost asocijata na zadati stimulus.

5. Zaključak

Eksperimentalna metoda putem testa slobodnih asocijacija pokazuje kolektivnu i individualnu svest ljudi i kako se u mozgu organizuje znanje o bankarskom poslovanju. Sloboda pristupa temi i njenoj obradi, kao i analizirana frekventnost prvih šest asocijata, pokazuju u kojoj meri ispitanici veruju / ne veruju bankama, tj. zajmu kao dužničko-poverilačkom odnosu.

Ovo istraživanje, sprovedeno na slučajnom uzorku od 405 ispitanika društvene mreže Fejsbuk, pokazuje da se ispitanici grupišu u dve različite skupine. Prvu grupu čine oni koji nisu pokazali emotivni, afektivni, negativno markirani stav prema bankarskom poslovanju, tj. zajmu, kreditoru i debitoru, pa ne zastupaju determinisani stav da poslovni odnos sa bankom prati zelenaštvo. Drugu grupu čine ispitanici koji veoma ostrašćeno, afektivno, očekivano i emotivno reaguju na zadate stimulse, pokazujući stereotipan stav sa predrasudama u vezi sa bankarskim poslovanjem, tj. zajmom. Ovi subjekti u kreditoru vide zelenaša, mafijaša, pokazujući da nema poverenja između dveju strana u dužničko-poverilačkom odnosu kakav je zajam. Stimulus *zelenaš* je pokazao da ispitanici ne veruju bankama za koje se stereotipno zelenaštvo vezuje. Zato zelenaš, mafijaš, kriminalac i sl., pored lica van sistema, može biti i institucija (banka). Dakle, ispitanici nisu protiv cene zajma, ali jesu protiv „ugrađivanja” poverioca u nju, a upravo to determiniše lihvarstvo.

Apsolutni sinonimi *kreditor* = *poverilac* i *debitor* = *dužnik* bili su čvrste tačke oko kojih su gravitirali stimulusi tematske grupe *kredit* i njihovi asocijati pomoću kriterijuma 1 asocijat = 1 reč, ali i na nivou sintagme (poput *kreditor* = *davalac kredita*). Oni stoje suprotstavljeni na dva kraja semantičkog polja pokazujući da kod jedne grupe ispitanika nema očekivanog poverenja iz ugla debitora, ali i iz ugla kreditora. Debitora takvim čini kolektivno i lično iskustvo, dok kreditor oštroumno, proračunato sebe štiti potencijalnih rizika verujući jedino ciframa, tj. bonitetu dužnika.

Literatura

1. **Vujaklija 1980:** Milan Vujaklija, *Leksikon stranih reči i izraza*, Beograd, Prosveta, 1980, III dopunjeno izdanje.
2. **Dragičević 2010:** Rajna Dragičević, *Leksikologija srpskog jezika*, Beograd: Zavod za udžbenike.
3. **Dragičević 2010:** Rajna Dragičević, *Verbalne asocijacije kroz srpski jezik i kulturu*, Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.
4. **Đukić 2007:** Đorđe Đukić, *Upravljanje rizicima i kapitalom u bankama*, Beogradska berza, II deo.
5. *Javni diskurs u Republici Srbiji* (PDRS, Clarin.si)
6. **Klajn, Šipka 2006:** Ivan Klajn, Milan Šipka, *Veliki rečnik stranih reči i izraza*, Novi Sad: Prometej.
7. **Plankoš 1996:** Judita Plankoš, „O leksičkim pozajmljenicama”, u: *Naučni skup Strane reči i izrazi u srpskom jeziku, sa osvrtom na isti problem u jezicima nacionalnih manjina* (ur. Judita Plankoš), Subotica – Beograd.
8. **Piper/Dragičević/Stefanović 2005:** Predrag Piper, Rajna Dragičević i Marija Stefanović, *Asocijativni rečnik srpskoga jezika* (I deo: od stimulusa ka reakciji), Beograd: Beogradska knjiga, Službeni list SCG, Filološki fakultet u Beogradu.
9. **Pavle Ćosić i saradnici 2008:** Pavle Ćosić, *Rečnik sinonima*, Beograd: Otvorena knjiga.
10. **RMS:** Matica srpska i Matica hrvatska (I–III), Matica srpska (IV–VI), Novi Sad – Zagreb, 1967–1976.
11. **RSJ:** *Rečnik srpskoga jezika*, Matica srpska, Novi Sad, 2011.
12. **Ferguson 2010:** Nil Ferguson, *Uspon novca: finansijska istorija sveta*, Beograd, Plato.

Analysis of the lexemes "creditor" and "debtor" using verbal associations based on frequency and dictionary

Milena Stojanović¹

¹Beograd, Republika Srbija, stojanovic.milena77@gmail.com

Abstract: This research paper analyzes five terms related to the field of banking and two commonly known words associated with the lexemes that are the subject of investigation of this research paper. The analysis is based on data collected through an online free association test. The aim was to analyze the usage of these lexemes in general discourse, focusing specifically on the concept of credit and its implications for trust between creditors and debtors in people's minds or if the respondents held the prevailing notion that banking operations are influenced by usury. The stimuli employed for the test consisted of the following terms: *credit, to extend credit, creditor, debtor, usurer, and bank*. A total of 405 participants were surveyed, and their responses were analyzed based on the most frequent answers, specifically the first six reactions to the given stimuli. The results indicate that some of the participants displayed stereotypical responses with prejudices.

Keywords: lexicology, lexeme, verbal associations, free association test, banking, banking operations, credit

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported License.